

PROCES FORMOWANIA SIĘ PAŃSTWA PIASTÓW¹

ata, citation and similar papers at core.ac.uk

brought to you

provided by Folia Praehistorica

Hanna Kóćka-Krenz

Instytut Praehistorii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. Umultowska 89D, 61-614 Poznań, Poland
kockrenz@amu.edu.pl

ABSTRACT. The paper presents a question of the Piast state formation based on the changes in the network of settlements, in particular the strongholds. The results of archaeological research, enriched by studies performed by historians, show that the processes of forming the Piast state took a relatively short time and it did not entail a period of competition between local tribal leaders. Its character was revolutionary, which determines the uniqueness of the processes occurring in the Polish lands over a thousand years ago.

KEY WORDS: Mieszko I, Bolesław Chrobry (the Brave), central strongholds, Piast Dynasty, early state, early Middle Ages.

W starszych opracowaniach historycznych formowanie się państw w środkowej Europie w okresie wczesnośredniowiecznym ujmowane było jako proces ewolucyjny, polegający na stopniowym łączeniu się jednostek plemiennych w większe, ponadplemienne organizacje². H. Łowmiański przedstawił model takiego procesu, wyróżniając w nim następujące po sobie etapy prowadzące do powstania państwa (Łowmiański 1963, s. 20–21). Wyszedł w nim od charakterystyki struktur plemiennych, w których w starszych fazach wczesnego średniowiecza rządy sprawował ogół wolnych członków plemienia poprzez instytucję wiecu. Jedynie w okresach zagrożeń lub podejmowania akcji zbrojnych wybierano wodza, osobę cieszącą się powszechnym szacunkiem i posiadającą zdolności kierowania grupą. Korzyści płynące z tego przywództwa sprzyjały kumulowaniu przez wodza osobistego majątku, będącego podstawą jego władzy. Taki etap nazwany został demokracją wojenną, a jego przykładem było tzw. państwo Samona na obszarach wschodnioalpejskich. Kolej-

¹ Tekst ten jest uaktualnioną wersją mojego artykułu: The processes underlying the Piast state formation. *Offa*, t. 58:2001 (wyd. 2003), s. 95–102.

² Kwestię tę obszernie omawia M. Kara (2009); por. s. 11–39.

nym etapem były próby ciągłego utrzymania władzy przez jednostkę, także w okresie pokoju, oraz przekazywania jej następcom w obrębie rodu. Podstawą roszczeń do sprawowania rządów miała być pozycja rodu i majątek własny wodza pochodzący z łupów, trybutów i darów. Utrwalenie tego systemu prowadziło do przekształcenia struktury plemienną w państwową, w której utrzymanie warstwy panującej spoczywało na ludności poprzez egzekwowanie różnych powinności na rzecz władcy. Władca wraz ze swym dworem przejmował dotychczasowe funkcje wiecu. Majątek plemienia stawał się własnością panującego, on też sprawował funkcje fiskalne, sądownicze i wojskowe, organizując całokształt funkcjonowania państwa.

Taki obraz kształtowania się organizmów państwowych wśród Słowian wynikał z analizy źródeł pisanych. Trzeba jednak wziąć pod uwagę to, że powstawały one w czasie znacznie już oddalonym od opisywanych wydarzeń. Zawarto w nich także legendarne wątki o początkach państw i przodkach historycznych władców (Banaszkiewicz 1986, 2000). Jedyłą możliwością weryfikacji wyciąganych z kronik wniosków przynoszą źródła archeologiczne. Badania porównawcze nad procesami wykształcania się państw w środkowej Europie pozwalają sądzić, że przebiegały one co najmniej dwiema drogami. Pierwsza z możliwości, uchwycona dla terenu Moraw i Czech, prowadziła poprzez etap wyodrębniania się pod koniec VIII i w IX w. silnych władców plemiennych rezydujących we własnym grodzie (Třeštík 1996). Proces formowania się państw na tym obszarze mógł więc mieć charakter ewolucyjny i trwać przez dłuższy czas (wg modelu zaproponowanego przez H. Łowmiańskiego; zob. też Kurnatowska 2001, s. 90). Natomiast można sądzić, że ukształtowanie się państwa pierwszych Piastów przebiegało w nieco inny, przyspieszony sposób. Zasadniczą kwestią jest uchwycenie czasu przełomu w strukturze władzy, oddzielającego ustrój plemienny od państwowego. Instrumentem umożliwiającym prześledzenie tego zjawiska są szczegółowe analizy przemian sieci osadniczej, w tym zwłaszcza ośrodków grodowych (Kurnatowska 1996, 2000a, s. 104–105). Tego typu studia dają wgląd w kierunki ekspansji terytorialnej, która wraz z budowaniem jądra organizmu politycznego jest pierwszym symptomem zachodzących zmian.

Według Z. Kurnatowskiej (2001, s. 92) na terenie środkowowschodniej Europy we wczesnym średniowieczu procesy obejmowania władzy przez młode dynastie przebiegały dzięki:

- opanowaniu odcinka międzyregionalnych szlaków handlowych,
- narzuceniu trybutu podporządkowanym obszarom,
- powiększeniu obszaru państwa,
- zdobyciu niewolników oraz osadników dla zagospodarowania obszaru centralnego,
- zapewnieniu łupów drużynie.

Do wymienionych wyżej działań należałoby jeszcze zaliczyć kolejne posunięcie, mianowicie legitymizację władzy w wymiarze symbolicznym, czemu sprzyjało narzucenie nowej, chrześcijańskiej wiary. Taki przebieg formowania się państwa Pia-

stów uzasadnia wymowa źródeł archeologicznych z obszaru Wielkopolski. W celu prześledzenia tego procesu należy wyjść od zarysowania sytuacji osadniczej schyłku doby plemiennej na ziemiach polskich.

Rozmieszczenie plemion na terenie dzisiejszej Polski przybliżają nam źródła pisane odnoszące się zwłaszcza do sytuacji w IX w. (tzw. Geograf Bawarski). Wymowa tych źródeł jest jednak niejednoznaczna i nie zawsze wskazywaną przez historyków lokalizację poszczególnych plemion można odnieść do skupisk osadniczych uchwyconych badaniami archeologicznymi (Leciejewicz 1989, s. 53, 58–62). Na terenie Wielkopolski musiało dość szybko dojść do przekształceń i w efekcie – do zatarcia starych podziałów plemiennych, ponieważ źródła z IX w. nie odnotowują ich nazw. O Polanach, od których wywodzi się łacińską nazwę kraju – *Polonia* – informują przekazy pochodzące z przełomu X i XI w. (Strzelczyk 1992, s. 71–72). Ich siedziby (a nawet egzystencja) (Urbańczyk 2012, s. 103 i n.) są przedmiotem dyskusji, choć większość historyków przychyliła się do opinii, że było to plemię wielkopolskie zasiedlające ziemie między rzeką Wartą i Wełną. Na południowy wschód, nad rzeką Prosną, umieszcza się wzmiankowane u Geografa Bawarskiego plemię *Verizani*, na wschód zaś od Polan – siedziby Goplan (*Glopeani*). Lokalizacja Goplan na Kujawach jest także dyskusyjna, kronikarz bowiem przypisał temu ugrupowaniu aż 400 grodów, co nie znajduje potwierdzenia w źródłach archeologicznych. Wysuwa się przypuszczenia, iż liczbę podaną przez Geografa Bawarskiego należy odnieść do wszystkich grodów wczesnośredniowiecznych z terenu Wielkopolski³, a nawet podaje się w wątpliwość utożsamianie *Glopeani* z Goplanami (Kara 2009, s. 333, tam literatura). Nad środkowym biegiem Odry, zwłaszcza na jej zachodnim brzegu, bytowali Lubuszanie (Leciejewicz 1989, s. 60). Te skąpe dane źródłowe uzupełniają materiały archeologiczne. Na ich podstawie można zauważyć, że teren Wielkopolski w początkach wczesnego średniowiecza był zasiedlony nierównomiernie. Osady są rozlokowane wzdłuż rzek i wokół jezior, skupiając się zwłaszcza w dolinie środkowego i dolnego odcinka Warty i jej dopływów oraz Obry i wpływających do niej mniejszych rzek. Na tym terenie koncentrują się też grody doby plemiennej (Kurnatowska 2000a, s. 101). Natomiast osadnictwo w środkowej Wielkopolsce jest stosunkowo nikłe i rozproszone. Odnotowano jedynie jego ślady na południe od Gniezna oraz skupisko grodów wraz z niewielkimi osadami na wschodniej i północnej peryferii (Janiak, Strzyżewski 1999). Ten obraz zasiedlenia późniejszego centrum państwa Piastów jest zasadniczo różny od tego, jaki znany jest ze schyłku starożytności. W późnej fazie okresu wpływów rzymskich teren ten był bowiem stosunkowo gęsto zamieszkały. Rozrzedzenie osadnictwa w starszej fazie wczesnego średniowiecza musiało mieć istotne przyczyny, wśród których badacze upatrują upadek szlaku handlowego, zwanego bursztynowym (Kurnatowska 2000a, s. 102).

³ Jest to liczba w przybliżeniu zgodna z wynikami badań weryfikacyjnych (por. Kurnatowska, Łosińska 1983, 1985).

Dane archeologiczne prowadzą do wniosku, że osadnictwo doby plemienniej obejmowało przede wszystkim tereny południowej i zachodniej Wielkopolski. Ludność tych terenów nawiązywała kontakty kulturowe ze Śląskiem i Dolnymi Łużycami (Hilczerówna 1967) oraz z terenami czesko-morawskimi (Brzostowicz 1997), nieco słabsze też z Pomorzem Zachodnim (Dymaczewska 1970). Liczne grody wznoszone na terytorium osadniczym „Obrzan” z końcem IX w. wraz z elementami kultury materialnej sugerują wyodrębnianie się tutaj elit plemiennych. Jednak obszar ten wkrótce stracił swe dotychczasowe znaczenie, co sygnalizuje opuszczanie bądź gwałtowne niszczenie ośrodków grodowych (Kurnatowska 2002, s. 76). Centrum nowej sieci osadniczej to środkowa Wielkopolska, w której początkowo funkcjonowało zaledwie kilka grodów – Grzybowo pod Wrześnią, Moraczewo blisko Ostrowa Lednickiego, być może też niewielki gród na Ostrowie Lednickim (Kurnatowska 2002, s. 66–67). Analizy dendrochronologiczne pozwalają określić czas ich budowy na lata 20.–40. X w. (Kara, Krąpiec 2000; Kurnatowska 2000a, s. 105). W świetle najnowszych rezultatów badań wieku drewna użytego do budowy wałów starszą chronologią (lata 60. IX w.) wyróżnia się gród w Gieczu (Krąpiec, Krysztofiak 2003), a także gród w Poznaniu (lata 90. X w.) (Kóčka-Krenz 2012).

Procesy państwowotwórcze na ziemiach polskich miały miejsce nie tylko w Wielkopolsce. Drugim takim terytorium, na którym są one uchwytne źródłowo, była Małopolska – ziemia Wiślan. Z tzw. *Legendy Panońskiej* można wnioskować, że zarządzał nią w końcu IX w. potężny władca plemienny (Wyrozumski 2000, s. 66). Formowanie się organizacji ponadplemiennej na tym obszarze zostało jednak przerwane poprzez uzależnienie Wiślan przez państwo czeskie (Strzelczyk 1992, s. 73). Natomiast wyodrębnianie się jądra państwa w centrum Wielkopolski przebiegało bez zagrożeń zewnętrznych, gdyż w jego bezpośrednim sąsiedztwie nie znajdował się żaden silny organizm polityczny. Obszar ten był położony w środkowym biegu rzeki Warty, która stanowiła dogodny i bezpieczny szlak komunikacyjny. Opanowanie tego miejsca umożliwiło włączenie terytorium do dróg handlowych wiodących rzekami z południa ku Bałtykowi. Brody na Warcie przy Poznaniu pozwalały z kolei na wytyczanie traktów lądowych prowadzących ku zachodnim częściom kontynentu. Funkcjonowanie tych traktów należy wiązać z aktywnością młodego państwa. Namacalnym świadectwem opanowania tego obszaru przez Piastów jest budowa w latach 40. X w. potężnych grodów wyznaczających jądro państwa (Kurnatowska 2000a, s. 105; 2002, s. 84 i n.). Zjawisku temu towarzyszyło zagęszczenie osadnictwa otwartego, będące wyrazem polityki władcy mającego na celu zagospodarowanie obszaru centralnego. Cel ten osiągnęli Piastowie zapewne poprzez wewnętrzną kolonizację – przesiedlenia ludności z podporządkowywanych kolejno terytoriów.

Naczelne grody państwa pierwszych Piastów – Poznań, Gniezno, Ostrów Lednicki i Giecz – wyróżniają się swym położeniem, potęgą wałów obronnych, strukturą i rodzajem zabudowy. Istotną rolę w państwie Piastów odgrywał gród w Gieczu,

którego korzenie sięgają schyłku doby plemiennej, został bowiem zbudowany w latach 60. IX w., na co – jak już zaznaczono – wskazują daty ścięcia dębów użytych do budowy wałów (Krapiec, Krysztofiak 2003). Gród został rozbudowany w latach 30.–40. X w.; składał się z dwóch członów oddzielonych poprzecznym wałem wewnętrznym (Krysztofiak 1998). W południowej części zamierzano wznieść zespół pałacowo-sakralny, który z nieznanых przyczyn nie został ukończony, jednak kamienne fundamenty pod kaplicę wykorzystano do wzniesienia jej z drewna (Krysztofiak 2005). Z jej wyposażenia zachowały się jedynie części okładzin skrzynki relikwiarzowej i fragmenty dzwonu. Odsłonięta ława fundamentowa wskazuje, że rezydencja giecka mogła mieć układ bardzo zbliżony do palatium z kaplicą na Ostrowie Lednickim. Natomiast w północnej części grodu w pierwszej połowie XI w. został zbudowany kościół o wyjątkowym programie architektonicznym (Krysztofiak 2004). Pod jego prezbiterium ujawniona została prostokątna krypta poprzedzona poprzecznym korytarzem, do której prowadziły dwa ciągi schodów. W jej ścianie wschodniej znajdują się dwie niewielkie nisze, w ścianie zachodniej zaś – jedna większa z parapetem. W drugiej fazie użytkowania kościoła dobudowano doń masyw zachodni z kwadratową wieżą na osi i dwiema okrągłymi po jej bokach, mieszczącymi klatki schodowe. Budowniczy tego kościoła czerpał zapewne inspiracje z terenów południowo-zachodniej Europy (Rodzińska-Choraży 2002), co zarazem wskazuje na powiązania kulturalne dworu piastowskiego. O randze tego ośrodka świadczy też wzniesienie w początkach XI w. niewielkiego kościoła w pobliskiej osadzie targowej (Krysztofiak 2000, s. 76–78). Inwestycje czynione na grodzie w Gieczu, jego plemienna geneza i położenie w przedpaństwowym skupisku osadniczym pozwalają wskazać na jego ściślejszy związek z formującą się dynastią (Kara 2009, s. 307; Kurnatowska 2002, s. 64). Obecność budowli sakralnej o wyraźnych nawiązaniach do architektury późnokarolińsko-ottońskiej potwierdza rezydencyjny charakter tego miejsca w czasach monarchii piastowskiej.

Schyłku doby plemiennej sięga też gród poznański, założony na największej z kilku wysp wyniesionych nad poziom wody, zbudowanych z piasków, żwirów i namulów, położonych w obrębie terasy zalewowej Warty (Kaniecki 2004, s. 16). Wyniki najnowszych badań archeologicznych i analiz dendrochronologicznych pozwalają sądzić, że teren Ostrowa Tumskiego został zamieszkały najpóźniej na przełomie IX i X w. Jako pierwszy został tu wzniesiony niewielki gród o średnicy wnętrza około 40 m, ulokowany na wyniesieniu w zachodniej partii północnej części wyspy i egzystujący w tej postaci w pierwszej połowie X w. Zasadnicze zmiany formy i zabudowy grodu nastąpiły ok. połowy X w. W północnej części wyspy została założona dwuczłonowa warownia. Poprzedni gródek został powiększony do obszaru o wymiarach około 80 × 100 m i przeznaczony dla książęcego dworu. Od wschodu dobudowano doń drugi człon grodu, otoczony wałem podkowiatym, którego wymiary szacuje się na 130 × 100 m. W tym też czasie założono osadę obronną na Zagórzcu, która stanowiła trzeci człon grodu ograniczony wałami przebiegającymi

wzdłuż dzisiejszych ulic – Wieżowej i Zagórze. Człon ten zamieszkiwała grupa ludzi pełniąca funkcje usługowe wobec księcia i jego możnych (Kara 1998).

Poważnym zmianom uległa zabudowa wnętrza dwuczłonowego grodu w północnej części wyspy. W części książęcej zbudowano kamienną siedzibę władcy. Stanowił ją prostokątny budynek o długości ok. 27 m i szerokości niecałych 12 m, założony na osi północ-południe. Przy południowo-wschodnim narożniku palatium znajdowała się sień, wysunięta o 2,20 m przed jego bryłę, z wejściem o takiej samej szerokości. Mieściła się w niej także klatka schodowa prowadząca na piętro. Palatium książęce mogło osiągać wysokość około 11 m. Na parterze budynku wyodrębniono co najmniej cztery pomieszczenia. Sień sąsiadowała z pokojem (51 m²), który poprzedzał środkową, dużą salę (102 m²) o funkcjach reprezentacyjnych. Do sali tej prowadziło osobne wejście umieszczone w ścianie wschodniej palatium. Z jej wnętrza, przez przejścia w północnej ścianie działowej były dostępne dwa pozostałe pomieszczenia. Jedno to wąski korytarz (4,5 m²), być może skarbczyk. Przylegająca do niego od wschodu ostatnia sala zajmowała przestrzeń 34 m². Odkryte w jej obrębie dwa tłoki pieczętno i ołowiana bulla księcia Bolesława wskazują, iż sala ta mieściła kancelarię. Na podstawie danych metrycznych można oszacować powierzchnię użytkową każdej kondygnacji na ok. 190 m². Wzniesienie kamiennej rezydencji w poznańskim grodzie przypadło na czas wkrótce po połowie X w., jest zatem wielce prawdopodobne, że była ona pierwszą monumentalną budowlą w państwie Piastów (Kóčka-Krenz 2004).

Od wschodu, na osi wysuniętej partii wejściowej palatium, zbudowano kaplicę grodową. Kaplica ta była niewielkim kościołem salowym, zamkniętym od wschodu absydą o wymiarach 2,5 × 2,5 m, w której mieścił się ołtarz. W ścianach nawy utworzono dwa aneksy, przez co jej powierzchnia użytkowa zajmowała 10 m², przybierając zarys krzyża łacińskiego. Wnętrze oświetlały okna umieszczone w ścianach zamykających ramiona świątyni na wysokości około 0,55 m od posadzki. Zarys okna widoczny w przewróconej południowej ścianie kaplicy pozwala stwierdzić, że były to otwory o szerokości ok. 75 cm i wysokości 1,30 m, zaopatrzone w parapety. Ściany kaplicy pokrywała dekoracja malarska, absydę zaś – mozaikowa, z której pozostało ponad 250 szklanych kostek. Jest bardzo prawdopodobne, że dekoracja w kaplicy pałacowej była dziełem mozaikarzy sprowadzonych z Rusi przez Bolesława Chrobrego, którego córka została wydana za męża za księcia kijowskiego – Światopełka (Jasiński 2004, s. 120–122). Na wyposażenie kaplicy składały się ponadto przedmioty liturgiczne, w tym relikwiarz skrzynkowy, z którego zachowały się cząstki kościanych okładzin.

Pozostała zabudowa członu książęcego nie jest znana – tworzyły ją zapewne drewniane budynki zrębowe. Partia przylegająca do siedziby księcia została przeznaczona na potrzeby sakralne. Ponowna analiza materiałów archeologicznych z badań pod katedrą skłoniła Z. Kurnatowską do wniosku, że znajdowała się tu stacja misyjna pierwszego na ziemiach polskich biskupa – Jordana, zawierająca bapty-

sterium (Kurnatowska 2000b). Na miejscu tym stanął wkrótce przedromański kościół katedralny pw. Św. Piotra. Człon „katedralny” był gęsto zabudowany domostwami w konstrukcji zrębowej, oddzielonymi od kościoła moszczoną drewnem drogą. Czas wzniesienia katedry przypadł na czwartą ćwierć X w., kiedy to gród uległ kolejnej rozbudowie od północnej strony. Gród przetrwał zniszczenia z końca lat 30. XI w. i stanowił ważny ośrodek osadniczy do czasów lokacji miasta na drugim brzegu Warty w 1253 r. Wiodącą rolę w państwie Piastów gród ten odgrywał zwłaszcza w X w. (Kóčka-Krenz 2012).

Od 1000 r. głównym ośrodkiem ideologicznym państwa stało się Gniezno. Miejsce położenia grodu gnieźnieńskiego, zbudowanego w początkach X w., wyróżniało się nietypowym dla Niżu Polskiego ukształtowaniem terenu (Sawicki 1999). Było to wysokie wzgórze położone wśród jezior, na jego szczycie znajdowało się najprawdopodobniej pogańskie miejsce kultowe. Uchwycono jego niewielką pozostałość – fragment kamiennej konstrukcji otoczonej rowem, ze śladami palenia ognia. W jego najbliższej okolicy nie stwierdzono obecności osadnictwa, także nieliczne grody są od niego oddalone o ok. 10 km. Badania archeologiczne pozwalają sądzić, że teren ten został opanowany przez Piastów, którzy zbudowali tu początkowo niewielki gród, rozbudowywany następnie podobnie jak Poznań: z użyciem imponującej techniki inżynierskiej dla poszerzenia jego powierzchni użytkowej. Zawłaszczenie ośrodka kultowego miało niewątpliwie wymiar symboliczny (Dalewski 1996). Jego kres wyznacza chrzest Mieszka I w 966 r. Przykryty warstwą ziemi spoczywa pod dzisiejszym kościołem św. Jerzego, być może następcy pierwszej świątyni grodowej. Obecnie można jedynie przypuszczać, że podobnie jak w Poznaniu władca zbudował palatium w jej pobliżu, które wciąż pozostaje niezidentyfikowane. Złożenie szczątków św. Wojciecha przywróciło Gnieznu jego wiodącą religijną funkcję, czyniąc je centrum ideologicznym państwa Piastów. Pielgrzymka Ottona III do grobu Świętego zaowocowała utworzeniem niezależnej prowincji kościelnej z własnym arcybiskupstwem (Strzelczyk 2000, s. 62 i n.).

Jeszcze jednym ważnym miejscem w centrum ziemi gnieźnieńskiej był gród na wyspie jeziora Lednica, leżącej w połowie drogi między Poznaniem i Gnieznom. Został zbudowany w drugiej ćwierci X w., początkowo także jako niewielki, owalny obiekt w południowej części wyspy. W północnej części grodu w trzeciej ćwierci X w. wzniesiono świątynię z kwadratową nawą i niewielkim prostokątnym prezbiterium oraz dwoma aneksami przy północnej ścianie. Do niedawna rekonstruowano ją jako budowlę kamienną. Ostatnie badania wykazały jednak, że był to drewniany kościółek na płytkim kamiennym fundamencie. W jego wnętrzu odsłonięto dwa grobowce oraz kilka pochówków w aneksach. Był to zapewne kościół grodowy, miejsce spoczynku członków rodziny władcy (Wrzesiński, Kara 2004). Gród lednicki, rozbudowany w latach 70.–80. X w., zawierał prostokątne palatium książęce połączone z kaplicą, założone na osi wschód–zachód z lekkim odchyleniem ku północy. Jego wymiary wraz z grubością murów wynoszą 31,60 × 14,23 m. Wydzielono

trzy fazy funkcjonowania tego zespołu ze względu na dokonywane przebudowy, dotyczące zwłaszcza części sakralnej, założonej na planie krzyża greckiego wpisane do koła z niewielką absydą od wschodu (Górecki 1998). W pierwszej fazie użytkowania tej budowli jej wnętrze zawierało cztery pomieszczenia: dwa węższe w części wschodniej, w tym jedno o wymiarach $11,90 \times 6,25$ m z niewielką salką wydzieloną otwartym murkiem o wymiarach $5,30 \times 1,45$ m, drugą zaś o wymiarach $11,90 \times 2,30$ m. Środkowe pomieszczenie mierzyło $11,90 \times 6,00$ m, a ostatnia, kwadratowa sala miała boki o długości 11,75 m. W jej wnętrzu zachowały się fragmenty spalonej drewnianej podłogi. Fundamenty budowli były spajane gliną i zalane w górnych partiach zaprawą gipsową, ściany zaś zostały zbudowane z płyt położonych na całej szerokości muru. Budowlę tej fazy, przypadającej na drugą połowę X w. do końca tego wieku, rekonstruuje się jako jednokondygnacyjną, podobnie jak kaplicę. W przebudowanym po 1000 r. dwukondygnacyjnym palatium z podniesioną o piętro emporowe kaplicą zachowano zasadnicze podziały, z tym że do największej sali wprowadzono dwa filary, do sieni zaś – wewnętrzną klatkę schodową na piętro. W fazie ostatniej, przypadającej na wiek XII, założenie pałacowe zostało zredukowane do jednego pomieszczenia w części zachodniej. Funkcja lednickiego zespołu pałacowo-sakralnego w pierwszej fazie jego funkcjonowania jest przedmiotem dyskusji i polemik, w których wyrażana jest opinia o jej użytkowaniu jako siedziby biskupiej lub też jako rezydencji władcy (Górecki 2002, s. 53–62, tam przedstawiona dyskusja nad tą kwestią i szczegółowa literatura; Świechowski 2000, s. 185–186; Żurowska 1993).

Potęga fortyfikacji i obecność kamiennych rezydencji poświadczą stołeczne funkcje zawierających je grodów. Wyznaczają one zarazem centrum ówczesnego państwa i stanowią uzupełniające się ośrodki władzy dynastii Piastów. Funkcje poszczególnych grodów naczelnych były zapewne nieco zróżnicowane i zmieniały się w czasie. Początkowo najważniejszą rolę pod względem organizacyjnym, militarnym i religijnym odgrywał zapewne gród w Poznaniu. Do niego, jak można przypuszczać, Mieszko I sprowadził Dąbrówkę, córkę księcia czeskiego, Bolesława I Srogię, którą poślubił w 965 r. (Strzelczyk 1992, s. 114, 126). Księżniczka przybyła z orszakiem dostojników świeckich i duchownych, wśród których mógł znajdować się także pierwszy biskup dla ziem polskich – Jordan. Działalności misyjnej biskupa Jordana zawdzięcza państwo piastowskie chrzest swego władcy i jego możnych. Rezydował on zapewne przy księciu właśnie w Poznaniu, o czym świadczą relikty stacji misyjnej pod tutejszą katedrą. Należy bowiem wziąć pod uwagę, iż w Gnieźnie był jeszcze żywy kult pogański. Dopiero po jego wyrugowaniu i sprowadzeniu relikwii św. Wojciecha po męczeńskiej śmierci z rąk Prusów w 997 r. Gniezno odzyskało swą wiodącą religijną funkcję. Natomiast grody na Ostrowie Lednickim i w Gieczu były raczej rezydencjami książęcymi o funkcjach reprezentacyjnych – świeckich i sakralnych. Materialną pozostałością postępów chryścianizacji są relikty budowli sakralnych wznoszonych w głównych grodach państwa Piastów.

Ich panowanie w drugiej połowie X w. było już ugruntowane, dzięki czemu władca mógł realizować tak znaczne inwestycje. Organizacja kościelna tamtych czasów to kościół monarszy, całkowicie zależny materialnie od panującego i powiązany ściśle z organizacją państwową (Dobosz 2002, s. 89–102).

Ukształtowanie centrum państwa było czynnikiem niezbędnym dla rozwoju terytorialnego piastowskiej domeny. Władca mógł koncentrować na tym obszarze potrzebne ku temu środki. Przede wszystkim gromadził dobra pochodzące z kontroli szlaków handlowych, łupów, danin i trybutów. Świadczą o tym skarby kruszcowe skupione w okolicy głównych grodów. Docierający na dwór książęcy kruszec srebrny stanowił podstawę ówczesnej zamożności. Zasobny skarbiec książęcy sprzyjał formowaniu się elit społecznych i umożliwiał utrzymanie drużyny wojskowej, o czym dowiadujemy się z relacji Ibrahima ibn Jakuba z podróży po krajach słowiańskich (Strzelczyk 1992, s. 40). Według niego państwo Mieszka I obfitowało w żywność, a pobierane przez władcę daniny szły na żołąd dla jego wojów. Dawał on im wszystko, czego tylko potrzebowali. W składzie drużyny, oprócz wojów pochodzenia miejscowego, znajdowali się też obcy wojowie, zwłaszcza Skandynawowie. O ich angażowaniu jako najemników świadczą pojedyncze groby na cmentarzyskach założonych przy głównych grodach państwa (Luboń i Sowinki koło Poznania oraz Lubowo koło Gniezna), zawierające pochówki mężczyzn pogrzebanych według reguł normańskich, z północnoeuropejskim uzbrojeniem (Kara 1991, s. 112).

Po połowie X w. z inicjatywy Piastów zaczęto wznosić kolejne grody, mniejsze rozmiarami od ośrodków centralnych. Są one świadectwem opanowania nowych terytoriów i włączenia ich w obręb państwa. Na podstawie ich rozmieszczenia wnioskujemy o ekspansji Piastów na całą Wielkopolskę, Ziemię Lubuską, Kujawy, Mazowsze i na część Pomorza. Można też sądzić, że Mieszko I rozpoczął umacnianie granicy państwa biegnącej wzdłuż Noteci (Kurnatowska, 2000a, s. 107–108). Zapewne ok. 989 r. uzależnił także Śląsk i Małopolskę, mianując tam namiestnikiem swego najstarszego syna – Bolesława. Po śmierci ojca w 992 r. Bolesław Chrobry nie dopuścił do podziału państwa, wypędzając macochę i przyrodnych braci. Tym samym budowa piastowskiej domeny została dokończona (Strzelczyk 1999, s. 29, 31).

Przedstawione powyżej wyniki dociekań archeologów wzbogacone o studia historyczne wskazują, że procesy formowania się państwa Piastów przebiegały zgodnie z etapami wyszczególnionymi przez Z. Kurnatowską, szczegółowo rozpatrzonymi przez M. Kara (Kara 2009, s. 317–321; Kurnatowska 2001). Zapoczątkował je ojciec Mieszka I, legendarny Siemomysł, podbijając obszar, który stał się jądrem państwa. Mieszko konsekwentnie powiększał jego zasięg, opierając swą władzę na sieci potężnych grodów stanowiących o bezpieczeństwie nowego tworu politycznego. Wprowadził młode państwo w krąg cywilizacji łacińskiej dzięki decyzji o wprowadzeniu nowej, chrześcijańskiej religii. Jego zdobycze utrwalił Bolesław Chrobry, doprowadzając do powołania organizacji kościelnej zależnej bezpośrednio od Stolicy Apostolskiej. Działania te okazały się na tyle trwałe, że pozwoliły prze-

trwać kryzys państwa po śmierci Mieszka II w 1034 r., reakcję pogańską i spustoszenia kraju spowodowane przez najazd Brzetysława czeskiego w 1038/1039 r. Ukształtowanie się państwa Piastów nastąpiło w stosunkowo krótkim czasie, bez wyraźnego etapu konkurujących ze sobą lokalnych przywódców plemiennych. Z tego względu miało charakter rewolucyjny, co stanowi o swoistości procesów zachodzących na ziemiach polskich przed ponad tysiącem lat.

BIBLIOGRAFIA

- Banaszkiewicz J.
1986 *Podanie o Piaście i Popielu. Studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Banaszkiewicz J.
2000 Tradycje dynastyczno-plemienne Słowiańszczyzny północnej. W: H. Samsonowicz (red.), *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy* (s. 261–277). Kraków: Universitas.
- Brzostowicz M.
1997 Elementy kultury wielkomorawskiej na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Bruszczewie, woj. leszczyńskie. W: K. Wachowski (red.), *Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska* (s. 135–140). Wrocław: Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych.
- Dalewski Z.
1996 *Władza, przestrzeń, ceremonia. Miejsce i uroczystość inauguracji władcy w Polsce średniowiecznej do końca XIV w.* Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Dobosz J.
2002 *Monarcha i możni wobec kościoła w Polsce do początku XIII wieku*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Dymaczevska U.
1970 Ceramika wczesnośredniowieczna z Santoka. *Slavia Antiqua*, 16, s. 145–214.
- Górecki J.
1998 Kultowo-rezydencjonalny ośrodek pierwszych Piastów na Ostrowie Lednickim. W: T. Janiak, D. Stryniak (red.), *Civitates principales. Wybrane ośrodki władzy w Polsce wczesnośredniowiecznej* (s. 35–40.) Gniezno: Muzeum Początków Państwa Polskiego.
- Górecki J.
2002 *Gród na Ostrowie Lednickim na tle wybranych ośrodków grodowych pierwszej monarchii piastowskiej*. Poznań: Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.
- Hilczerońska Z.
1967 Grundzüge der Kultur der slawischen Stämme in Südgrosspolen und Niederschlesien vom 6. bis 10. Jahrhundert. *Zeitschrift für Archäologie*, 1, s. 27–297.
- Janiak T., Strzyżewski Cz.
(1999) Z badań nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym w regionie gnieźnieńskim. *Slavia Antiqua*, 40, s. 31–54.
- Jasiński K.
2004 *Rodowód pierwszych Piastów*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Kaniecki A.
2004 *Poznań. Dzieje miasta wodą pisane*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

- Kara M.
1991 Z badań nad wczesnośredniowiecznymi grobami z uzbrojeniem z terenu Wielkopolski. W: L. Leciejewicz (red.), *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny zachodniej* (s. 99–120). Wrocław: Volumen.
- Kara M.
1998 Początki i rozwój wczesnośredniowiecznego ośrodka grodowego na Ostrowie Tumskim w Poznaniu. W: T. Janiak, D. Stryniak (red.), *Civitates principales. Wybrane ośrodki władzy w Polsce wczesnośredniowiecznej* (s. 26–29). Gniezno: Muzeum Początków Państwa Polskiego.
- Kara M.
2009 *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*. Poznań: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Kara M., Krapiec M.
2000 Możliwości datowania metodą dendrochronologiczną oraz stan badań dendrochronologicznych wczesnośredniowiecznych grodzisk z terenu Wielkopolski, Dolnego Śląska i Małopolski. W: H. Samsonowicz (red.), *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy* (s. 303–327). Kraków: Universitas.
- Kóćka-Krenz H.
2004 Początki monumentalnej architektury świeckiej na grodzie poznańskim. W: T. Janiak, D. Stryniak (red.), *Początki architektury monumentalnej w Polsce* (s. 21–38). Gniezno: Muzeum Początków Państwa Polskiego.
- Kóćka-Krenz H.
2012 *Na wyspie Ostrów, przy której dzisiaj jest Poznań...* Poznań: Muzeum Archeologiczne.
- Krapiec M., Krysztofiak T.
2003 Potwierdzenie plemiennej genezy grodu w Gieczu. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne*, 6, s. 32–51.
- Krysztofiak T.
1998 Giecz–Grodziszczko, stan. 1, gm. Dominowo. W: T. Janiak, D. Stryniak (red.), *Civitates principales. Wybrane ośrodki władzy w Polsce wczesnośredniowiecznej* (s. 45–47). Gniezno: Muzeum Początków Państwa Polskiego.
- Krysztofiak T.
2000 Nowo odkryte relikty architektury romańskiej w Gieczu. W: A. Buko, Z. Świechowski (red.), *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego* (s. 75–84; por. s. 76–78). Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Krysztofiak T.
2004 Wczesnopiastowski kościół p.w. św. Jana Chrzciciela na grodzie w Gieczu w świetle najnowszych odkryć. W: T. Janiak, D. Stryniak (red.), *Początki architektury monumentalnej w Polsce* (s. 181–198). Gniezno: Muzeum Początków Państwa Polskiego.
- Krysztofiak T.
2005 Palatium w Gieczu – archeologiczne podstawy datowania reliktyw. W: J. Gadomski, A. Małkiewicz, T. Rodzińska-Chorąży, A. Włodarek (red.), *Lapides viventes. Zaginiony Kraków wieków średnich. Księga dedykowana Profesor Klementynie Żurowskiej* (s. 293–309). Kraków: Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kurnatowska Z.
1996 The organisation of Polish State – possible interpretations of archaeological sources. *Questiones Medii Aevi Novae*, 1, s. 5–24.

- Kurnatowska Z.
2000a Wielkopolska w X wieku i formowanie się państwa polskiego. W: H. Samsonowicz (red.), *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy* (s. 99–117). Kraków: Universitas.
- Kurnatowska Z.
2000b Wczesnopiastowskie grody centralne. Podobieństwa i różnice. W: A. Wójtowicz (red.), *Gniezno i Poznań w państwie pierwszych Piastów* (s. 9–31). Poznań: Polska Akademia Nauk.
- Kurnatowska Z.
2001 Tworzenie się państwa gnieźnieńskiego w kontekście europejskim. W: S. Skibiński (red.), *Polska na przełomie I i II tysiąclecia* (s. 89–101). Poznań: Stowarzyszenie Historyków Sztuki.
- Kurnatowska Z.
2002 *Początki Polski*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Kurnatowska Z., Łosińska A.
1983 Weryfikacja grodzisk wielkopolskich na półmetku. *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 32(1981), s. 25–62.
- Kurnatowska Z., Łosińska A.
1985 Sprawozdanie z weryfikacji grodzisk wielkopolskich w latach 1983–1984. *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 34(1982–1985), s. 77–85.
- Leciejewicz L.
1989 *Słowianie zachodni. Z dziejów tworzenia się średniowiecznej Europy*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Lowmiański H.
1963 *Początki Polski* (t. I). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rodzińska-Choraży T.
2002 Krypta kościoła grodowego pod wezwaniem świętego Jana Chrzciciela w Gieczu – analiza formy i funkcji. W: J. Gądomski (red.), *Magistro et Amico. Księga dedykowana prof. L. Kalinowskiemu* (s. 165–185). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Sawicki T.
1999 Z badań nad przemianami topografii i funkcji grodu książęcego na Górze Lecha w Gnieźnie. *Slavia Antiqua*, 40, s. 9–29.
- Strzelczyk J.
1992 *Mieszko Pierwszy*. Poznań: Abos.
- Strzelczyk J.
1999 *Bolesław Chrobry*. Poznań: Wydawnictwo WBP.
- Strzelczyk J.
2000 *Zjazd Gnieźnieński*. Poznań: Wydawnictwo WBP.
- Świechowski Z.
2000 *Architektura romańska w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Třešník D.
1996 *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Urbańczyk P.
2012 *Mieszko Pierwszy Tajemniczy*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Wrzesiński J., Kara M.
2004 Kościół nr II na Ostrowie Lednickim – kamienny czy drewniany? W: T. Janiak, D. Stryniak (red.), *Początki architektury monumentalnej w Polsce. Gniezno* (s. 157–180). Gniezno: Muzeum Początków Państwa Polskiego.

Wyrozumski J.

2000 *Dzieje Polski piastowskiej (VIII wiek – 1370)*. Kraków: Fogra.

Żurowska K. (red.)

1993 *U progu chrześcijaństwa w Polsce. Ostrów Lednicki*. Kraków: Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego.

THE PROCESS OF THE PIAST STATE FORMATION

S u m m a r y

In older historical studies the formation of states in Central Europe in the early Middle Ages was viewed as an evolutionary process that entailed a gradual transformation of tribal organisms into states by means of merging into larger supratribal communities. Historian H. Łowmiański presented a model of such a process, in which he singled out consecutive stages leading to formation of a state. The conclusions drawn from chronicles can be verified only by means of archaeological sources. Comparative studies of the processes of state formation in Central Europe lead us to judge that they took at least two different courses. The first course, which occurred e.g. in Moravia and Bohemia, entailed a stage during which strong tribal rulers emerged in individual strongholds at the end of the 8th and in 9th centuries. Thus, the process of state formation in this region could have an evolutionary character and take a longer time, according to the model presented by H. Łowmiański. At the same time, we have reasons to presume that the state of the first Piasts was formed in a slightly different way and that the process itself was faster. In this respect it is fundamental to establish when the transformation from the tribal into state political system actually occurred. Detailed analysis of the changes in the network of settlements, in particular the strongholds, can serve as a tool enabling study of this phenomenon. Such studies allow an insight into the directions of territorial expansion which, along with creation of the core of the political system, is the first symptom of the occurring changes. According to Z. Kurnatowska, in Central Europe of the early Middle Ages the processes of taking over the power by young dynasties were based on: gaining control over interregional trading routes, imposing tribute on subjugated lands, enlargement of the area of the state, capturing slaves and recruiting settlers to develop the central part of the state and providing the military troops with spoils. One more move, namely the legitimisation of power in the symbolic dimension, should be added here. Imposition of the new, Christian faith, was conducive to this process.

In this respect it is fundamental to establish when the transformation from the tribal into state political system actually occurred. Detailed analysis of the changes in the network of settlements, in particular the strongholds, can serve as a tool enabling study of this phenomenon. The results of archaeological research, enriched by studies performed by historians, show that the processes of forming the Piast state proceeded according to the stages specified by Z. Kurnatowska and M. Kara. The whole process was started by Mieszko I's legendary father, Siemomysł, who conquered the area that was to become the core of the future state. Mieszko I consistently enlarged this area and based his power on a network of strong settlements that guaranteed safety of the young political organism. His decision to introduce a new religion, Christianity, determined the young

state's entry into the circle of the Latin civilisation. His achievements were made permanent by Bolesław the Brave who contributed to creation of church institutions dependant directly on the Holy See. The results of these actions turned out to be long-lasting and the state survived the crisis after Mieszko II's death in 1034, the pagan reaction and the havoc wrought by the invasion of the Bohemian prince Bretislav in 1038–39. The formation of the Piast state took a relatively short time and it did not entail a period of competition between local tribal leaders. It is due to this fact that its character was revolutionary, which determines the uniqueness of the processes occurring in the Polish lands over a thousand years ago.

Translated by Lucyna Leśniak